MAHALLA INSTITUTLARIDA OMMAVIY SPORT VA SOG‘LOM TURMUSH TARZINI RIVOJLANTIRISHNI BOSHQARISH METODOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH

Rasulov Otabek Salimovich
Jismoniy tarbiya va adaptiv sport nazariyasi kafedrasi dotsenti (PhD)
https://orcid.org/0009-0000-9499-0700
Farg‘ona davlat universiteti

Annotatsiya. Maqolada mahalla institutlarida ommaviy sport va sog‘lom turmush tarzini rivojlantirishni boshqarish metodologiyasini takomillashtirish masalasi ilmiy-uslubiy jihatdan o‘rganiladi. O‘zbekistonning mahalla va sportga oid normativ hujjatlari, Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti tavsiyalari hamda jamoaviy dasturlar samaradorligini baholash konsepsiyalariga tayangan holda «ehtiyoj – reja – hamkorlik – amalga oshirish – baholash» siklik boshqaruv modeli ishlab chiqiladi. Aholini qamrab olish, muntazam qatnashuv, imkoniyatlar tengligi, infratuzilmadan foydalanish va dastur barqarorligi uchun taklif etiladigan indikatorlar asoslanadi. Ish nazariy-metodik xususiyatga ega; unda o‘tkazilmagan so‘rov yoki tajriba natijalari keltirilmaydi.

Kalit so‘zlar: mahalla instituti, ommaviy sport, sog‘lom turmush tarzi, jismoniy faollik, boshqaruv metodologiyasi, mahalla yettiligi, natijadorlik indikatorlari, ijtimoiy sheriklik.

KIRISH

Mahalla aholining kundalik ehtiyojlari, ijtimoiy aloqalari va mahalliy tashabbuslari birlashadigan muhim hududiy institutdir. Sport va sog‘lom turmush tarzini ommalashtirishda mahalla darajasining afzalligi — fuqarolar yashash joyiga yaqinligi, yosh va ijtimoiy guruhlar ehtiyojlarini yaxshiroq bilish, mavjud maydon hamda hamkorlik resurslarini safarbar etish imkoniyatidir. Biroq bir martalik musobaqalar sonining ko‘pligi aholining doimiy jismoniy faollikka o‘tganini avtomatik anglatmaydi. Shuning uchun boshqaruvda tadbirlar hisobidan aholining barqaror ishtiroki, qulay muhit va qamrov natijalariga o‘tish talab etiladi.

Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (JSST) kattalar uchun haftasiga 150–300 daqiqa o‘rtacha shiddatli yoki 75–150 daqiqa yuqori shiddatli aerob faollikni, 5–17 yoshdagi bolalar uchun haftalik o‘rtacha hisobda kuniga kamida 60 daqiqa o‘rtacha va yuqori shiddatli harakatni tavsiya qiladi [4]. Bunday me’yorlarga erishish faqat musobaqa o‘tkazish bilan cheklanmaydi; muntazam yurish, harakatli o‘yinlar, oilaviy mashqlar va moslashtirilgan sport imkoniyatlarini ham talab etadi. Mavzuning dolzarbligi mahalla darajasida ushbu imkoniyatlarni boshqaruv sikliga birlashtirish zarurati bilan belgilanadi.

TADQIQOTNING MAQSADI, VAZIFALARI VA METODLARI

Tadqiqot maqsadi — mahalla institutida aholini ommaviy sportga jalb etish va sog‘lom turmush tarzini qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilgan boshqaruv metodologiyasining tarkibiy qismlarini tizimlashtirish, koordinatsiya mexanizmi va baholash mezonlarini taklif etish. Vazifalar sifatida mahalliy manfaatdor tomonlar funksiyalarini aniqlash, aholining sport ehtiyojlarini o‘rganish tartibini belgilash, maqsadli dasturlarni rejalashtirish va o‘lchanadigan natijadorlik indikatorlarini ishlab chiqish belgilandi.

Ishda normativ-huquqiy hujjatlarni mazmuniy tahlil qilish, xalqaro tavsiyalarni qiyoslash, tizimli yondashuv, manfaatdor tomonlar xaritasini tuzish, jarayonni modellashtirish va mezonli baholash usullaridan foydalanildi. Metodologik asoslardan biri JSSTning 2018–2030-yillarga mo‘ljallangan Global harakat rejasidir; unda faol jamiyat, faol muhit, faol odamlar va faol boshqaruv tizimlarini shakllantirish yo‘nalishlari belgilangan [5]. Ikkinchi tayanch — Glasgow, Vogt va Boles ishlab chiqqan RE-AIM modeli bo‘lib, u qamrov, samaradorlik, qabul qilish, amalga oshirish va davomiylikni baholashni nazarda tutadi [6]. Mazkur konsepsiyalar mahalla sharoitiga muvofiqlashtirilgan holda talqin qilindi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

1. Mahallada sport faoliyatini boshqarishning institutsional tuzilishi. Mahalla raisi va «mahalla yettiligi» doirasidagi mas’ullar aholining ehtiyojlarini aniqlash va tegishli tashkilotlar bilan hamkorlikni muvofiqlashtirishda muhim o‘rin tutishi mumkin. Sport bo‘yicha malakali trener, umumta’lim maktabi, sport maktabi, oilaviy poliklinika, xotin-qizlar faollari, yoshlar yetakchilari, tadbirkorlik subyektlari va fuqarolik jamiyati tuzilmalari hamkor tashkilotlar sifatida jalb etiladi. Bunda tibbiy maslahat vakolatli mutaxassis tomonidan, mashg‘ulot esa malakali pedagog yoki trener tomonidan amalga oshirilishi lozim.

Boshqaruvdagi asosiy muammo vazifalarning bir necha tashkilot o‘rtasida tarqalishi va ularning umumiy natija mezonlari orqali bog‘lanmaganligidir. Taklif qilinayotgan yechim — har bir mahallada sport-sog‘lomlashtirish bo‘yicha kelishilgan yillik yo‘l xaritasini shakllantirish, unda javobgar ijrochi, hamkor, infratuzilma, muddat, resurs va natija indikatorini aniq ko‘rsatishdir. Dastur fuqarolarning ehtiyojini hisobga olgan holda ishlab chiqiladi va mahalladagi huquqiy vakolatlar doirasida amalga oshiriladi.

2. Ehtiyojga asoslangan siklik boshqaruv modeli. Taklif etilayotgan metodologiya besh bosqichdan iborat: dastlabki diagnostika, maqsadli rejalashtirish, resurs va hamkorlarni birlashtirish, muntazam tadbirlarni amalga oshirish, monitoring va qayta rejalashtirish. Har bir bosqichning yakuni keyingi qarorlar uchun ma’lumot bo‘lib xizmat qiladi. Shunday qilib, boshqaruv faqat yuqoridan berilgan tadbir rejasini bajarish emas, balki mahalliy ehtiyojga javob qaytaruvchi o‘zgaruvchan tizimga aylanadi.

1-jadval. Mahalla sport-sog‘lomlashtirish faoliyatining taklif etilayotgan boshqaruv sikli

Bosqich	**Mazmuni**	**Boshqaruv mahsuli**
1. Diagnostika	Yosh va ehtiyoj guruhlari, to‘siqlar, maydonlar, mavjud mashg‘ulotlar va qatnov imkoniyatlarini aniqlash	Mahallaning sport ehtiyojlari xaritasi
2. Rejalashtirish	Ustuvor guruhlar, maqsad, chastota, xavfsizlik va mas’ullarni belgilash	Yillik va choraklik faoliyat rejasi
3. Hamkorlik	Maktab, sport muassasasi, tibbiyot, tadbirkor va jamoatchilik bilan resurslarni uyg‘unlashtirish	Hamkorlik jadvali va resurslar ro‘yxati
4. Ijro	Ochiq mashg‘ulotlar, oilaviy sport, yurish klublari, qizlar va katta yoshdagilar uchun mos dasturlar	Haftalik tadbirlar jadvali va ishtirok qaydlari
5. Baholash	Natijalar va sarfni tahlil qilish	Choraklik hisobot va yangilangan reja

3. Ijtimoiy guruhlarga mos dasturlar. O‘quvchilar uchun harakatli o‘yinlar va maktabdan tashqari to‘garaklar, 18–30 yoshdagilar uchun futbol, voleybol va funksional tayyorgarlik guruhlari, ayollar uchun qulay vaqt va xavfsiz muhitdagi sog‘lomlashtiruvchi mashg‘ulotlar, katta yoshdagilar uchun me’yorlangan yurish va muvozanat mashqlari taklif etiladi. Nogironligi bo‘lgan fuqarolarning ishtirokiga to‘sqinlik qiluvchi jismoniy va tashkiliy cheklovlar alohida aniqlanishi kerak. Bunda «hamma uchun bir xil sport» yondashuvi o‘rniga yosh, salomatlik va imkoniyatlarni hisobga oladigan moslashtirilgan faoliyat ustuvor hisoblanadi.

Sharoitning real chegaralari ham e’tiborga olinadi. Masalan, sport zali bo‘lmagan mahallada ham piyoda yurish marshrutlari, maktab sport maydonlaridan belgilangan tartibda foydalanish, sayyor trener mashg‘ulotlari va oila ishtirokidagi harakatli o‘yinlar tashkil etilishi mumkin. Tashkilotchilar hududning transport xavfsizligi, yorug‘lik, mavsumiy harorat, suv ta’minoti va birinchi yordam imkoniyatlarini oldindan tekshirishi zarur.

4. Natijadorlikni o‘lchash va monitoring. Mahallada sport bilan shug‘ullanishni baholashda faqat o‘tkazilgan turnir yoki qatnashuvchilar yig‘indisini ko‘rsatish yetarli emas, chunki bitta

fuqaro bir necha tadbirda sanalishi mumkin. Shu bois maqsadli guruhga mansub noyob ishtirokchilar ulushi, takroriy qatnashuv, mashg‘ulot davomiyligi, turli guruhlar qamrovi va dastur uzluksizligi birgalikda baholanishi taklif etiladi. Shaxsiy ma’lumotlarning yig‘ilishi minimal, rozilik va maxfiylik talablariga mos bo‘lishi kerak.

2-jadval. Mahalla sport dasturi uchun tavsiya etiladigan monitoring indikatorlari

Indikator	Hisoblash yoki kuzatish usuli	Davriylik
Qamrov ulushi	Dasturda qatnashgan noyob fuqarolar / maqsadli guruh jami × 100%	Chorak
Muntazam ishtirok	Oxirgi 4 haftaning kamida 3 haftasida qatnashganlar ulushi	Oy
Imkoniyatlar tengligi	Ayollar, qizlar, katta yoshdagilar va inklyuziv guruhlar qamrovi	Chorak
Resursdan foydalanish	Sport maydonining band bo‘lgan soatlari / mavjud soatlar × 100%	Oy
Qoniqish va xavfsizlik	Qisqa anonim so‘rov, murojaatlar, hodisalar qaydi	Chorak
Davomiylik	Keyingi chorakda ham saqlangan muntazam guruhlar ulushi	Chorak

Indikatorlarning chegaraviy qiymatlari mahallaning demografik holati va boshlang‘ich darajasiga ko‘ra belgilanadi; jadvaldagi mezonlar rasmiy «mahalla yettiligi» KPI tizimining o‘rnini bosmaydi. Ular ilmiy-uslubiy taklif sifatida ilgari surilgan. Samaradorlikni ishonchli baholash uchun dastur boshlanishidan avval kamida bir oylik bazaviy ma’lumot yig‘ish va keyingi davrlar bilan bir xil usulda taqqoslash zarur.

5. Moliyalashtirish va javobgarlik. Sog‘lomlashtirish tadbirlarini moliyalashtirish mahalliy budjet, qonunchilikda ruxsat etilgan maqsadli mablag‘lar, homiylik va ijtimoiy sheriklik imkoniyatlari doirasida ko‘rib chiqiladi. Xarajatlarning ustuvorligi tadbirning tashqi ko‘rinishi bilan emas, aholiga muntazam xizmat ko‘rsatish, xavfsiz jihoz, malakali murabbiy va foydalanish chastotasi bilan belgilanishi maqsadga muvofiq. Har bir loyiha bo‘yicha xarajatlar va kutilayotgan natija ochiq muhokama qilinishi, bajarilgan ishlar esa aholiga tushunarli tarzda ma’lum qilinishi kerak.

2026-yil 7-apreldagi davlat miqyosidagi sport masalalariga bag‘ishlangan yig‘ilishda mahallalarda ommaviy sportni kengaytirish, mavjud inshootlar va imkoniyatlardan to‘liq foydalanish vazifalari muhokama qilingan [7]. Bu holat mahalla miqyosidagi boshqaruvni infratuzilma qurish bilangina cheklamasdan, mavjud imkoniyatlarning real bandligi va aholining barqaror ishtiroki bilan bog‘lash zarurligini kuchaytiradi. JSSTning tizimli yondashuvi ham resurs, muhit va tashkilotchilikni bir vaqtda o‘zgartirishga urg‘u beradi [5].

TAKLIF ETILAYOTGAN MODELINING AMALIY JORIY ETILISHI

Modelni sinovdan o‘tkazish uchun ijtimoiy-demografik ko‘rsatkichlari farqlanadigan bir nechta mahallada 3–6 oylik pilot dastur tashkil qilish mumkin. Dastlab manfaatdor tomonlar bilan kelishuv tuziladi, ehtiyojlar qisqa so‘rov va joyida kuzatuv asosida aniqlanadi, sport obyektlaridan foydalanish jadvali tuziladi. Keyingi bosqichda haftalik faoliyat yo‘lga qo‘yilib, qaydlar bir xil formatda yuritiladi. Yakunda qamrov, takroriy ishtirok, inklyuzivlik va xarajat birligi boshlang‘ich holat bilan qiyoslanadi. Bunday tadqiqot dizayni amalda o‘tkazilmaguncha taklif etilgan modelning samarasini tasdiqlangan natija sifatida ko‘rsatish mumkin emas.

Boshqaruvning sifat jihati ham baholanishi zarur: qarorlarni kim va qanday ma’lumot asosida qabul qilayotgani, ishtirokchilarning fikri rejalarga qay darajada kiritilgani, ayollar va imkoniyati cheklangan guruhlar uchun qulaylik mavjudligi, tadbirlardan so‘ng muntazam mashg‘ulot imkoniyati saqlanayotgani tekshiriladi. Bu yondashuv mahalla instituti faoliyatini

«qancha tadbir o‘tdi?» degan savoldan «qaysi aholi guruhining hayotida qanday barqaror harakat odati shakllandi?» degan natijaga yo‘naltiradi.

XULOSA VA AMALIY TAVSIYALAR

Mahalla institutlarida ommaviy sportni boshqarish metodologiyasini takomillashtirishning muhim sharti — boshqaruvni ehtiyojga asoslangan rejalashtirish, muassasalararo hamkorlik, xavfsiz va teng imkoniyatli faoliyat hamda muntazam monitoringning yagona sikliga birlashtirishdir. Jamoaviy sportni rag‘batlantirish faqat ommaviy musobaqalar bilan emas, kundalik harakat odati va mahalliy sport guruhlarining davomiyligi bilan baholanishi kerak. Taklif etilgan model nazariy-metodik asosga ega bo‘lib, uning amaliy samaradorligi alohida pilot loyihalarda tekshirilishi lozim.

Amaliyot uchun quyidagilar tavsiya etiladi: har bir mahallada sport ehtiyojlari va mavjud resurslarning qisqa xaritasini tuzish; bir martalik tadbirlarni haftalik muntazam mashg‘ulotlar bilan bog‘lash; yosh, jins va individual imkoniyatlarga mos guruhlar shakllantirish; sport maktabi, ta’lim va tibbiyot muassasalari bilan aniq vazifalar bo‘yicha kelishuv tuzish; takroriy ishtirok va qamrovni noyob fuqarolar kesimida baholash; chorak yakunida natijalarga ko‘ra reja va resurslarni qayta taqsimlash. Bunda rasmiy vakolatlar, ma’lumotlar maxfiyligi va xavfsizlik talablari ustuvor bo‘lib qolishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 21-dekabrdagi PF-209-son Farmoni. «Mahalla institutining jamiyatdagi rolini tubdan oshirish ...» // https://lex.uz/docs/-6705763 (murojaat: 17.10.2026).
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-apreldagi PQ-201-son qarori. «Mahallalarda yoshlarni ommaviy sportga jalb qilishni yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida» // https://lex.uz/docs/-5950242.
3. O‘zbekiston Respublikasining 2026-yil 24-martdagi O‘RQ-1123-son Qonuni. «Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida» // https://lex.uz/uz/docs/-8093787.
4. World Health Organization. WHO Guidelines on Physical Activity and Sedentary Behaviour. Geneva: WHO, 2020. ISBN 978-92-4-001512-8. https://www.who.int/publications/i/item/9789240015128.
5. World Health Organization. Global Action Plan on Physical Activity 2018–2030: More Active People for a Healthier World. Geneva: WHO, 2018. ISBN 978-92-4-151418-7. https://www.who.int/publications/i/item/9789241514187.
6. Glasgow R.E., Vogt T.M., Boles S.M. Evaluating the public health impact of health promotion interventions: the RE-AIM framework // American Journal of Public Health. 1999. 89(9). P. 1322–1327. DOI: 10.2105/AJPH.89.9.1322.